

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

“Затверджую”:
завідувач кафедри СіГД
полковник служби ЦЗ.

Олена РЯБІНІНА

“ ” _____ 2019 р.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

ТЕМА №3: “ПЕРВІСНА КУЛЬТУРА”

Навчальні питання:

1. Містична причетність як основне відношення міфу
2. Міф і магія
3. Людина і громада: міф як заперечення індивідуальності і свободи

Час проведення: 2 години.

1. Містична причетність як основне відношення міфу

У повсякденній свідомості слово «міф» асоціюється з розповідями (майже казками) про богів і героїв. При цьому передбачається, що міф належить далекому, назавжди покинутому нами минулому. Однак ні те, ні інше – невірно. По-перше, міф не просто розповідь, міф – це форма культури, спосіб людського буття. А по-друге, міф є не тільки істотий вимір присутній в кожній культурі, а міфологічні образи і переживання вкорінені в несвідомих основах людської душі. Тому сучасне вивчення міфу продиктовано не тільки інтересами чистого розуму, але й потребою людини розібратися в смислових засадах власного буття.

Можна просто зафіксувати той факт, що міф стоїть на початку людської історії, але набагато плідніше буде пояснити цей факт, виходячи з основних смислових потреб людини, без яких немислимо його існування. До числа таких потреб належить прагнення до переживання свого смислового єдності зі світом. Сучасна людина вже не боїться «чужого», вона може підкоряти його. Тому відчуття внутрішньої спорідненості зі світом сьогодні сприймається як одне лише з можливих відносин до буття. Але для первісної людини це відношення було єдино можливим.

Способом виживання первісної людини стало чуття близькості до грізних природних стихій. Вона відчувала їх живими істотами, яких можна якось умилостивити, заговорити, а іноді навіть налякати. Таке відчуття і становить першооснову міфу.

Сучасна людина розділяє природні і смислові (асоціативні) характеристики речей, тоді як в міфі вони ототожнені без будь-якої можливості розрізнення. Власне кажучи, слово «ототожнення» тут не зовсім доречно, бо в міфі смислові властивості спочатку сприймаються як природні, а асоціативні зв'язки між явищами – як причинно-наслідкові. Французький етнограф П. Леві-Брюль наводить розповідь одного місіонера про те, як він показував індіанцям фігурки тварин, зобразивши їх на стіні за допомогою тіней від пальців. На наступний день плем'я наловило більше риби, ніж

зазвичай, і всі почали прохати місіонера знову показати ті ж фігурки: «спектакль тіней» був сприйнятий ними як дійсна причина багатого улову. Леві-Брюль називає подібного роду зв'язки, що встановлюються міфом, містичними зв'язками, або містичної причетністю речей і явищ. Містична причетність є основне відношення міфологічного світу; містична причетність – це асоціативно-психологічний, смисловий зв'язок.

Звідси можна сформулювати визначення міфу: міф – це спосіб людського буття і світовідчуття, заснований на смисловому спорідненні людини зі світом. У міфі людина сприймає психологічні смисли як початкові властивості речей, розглядає і переживає явища природи як одухотворені істоти.

Іншими словами, міф є не що інше, як проекція людської душі назовні, в космічне ціле. Слово «космос» тут використовується не в тому значенні, яке воно набуло в наші дні. Космос – це давній образ світобудови, в якому людина не «цар природи» (це розуміння виникає лише в християнську епоху), а всього лише її частина. Щоб вижити в цьому міфологічному космосі, людина повинна знайти собі в ньому могутніх покровителів. Ці покровителі стають її богами, яким вона приносить жертви і перед якими відчуває одночасно і страх і надію. У ролі таких богів постають найбільш значущі для конкретного племені сили і явища природи, одухотворені міфологічною уявою.

У кожного племені виникають свої боги, свої шановані міфологічні істоти. Звідси пішов виник вже в християнську епоху термін «язичництво»: на відміну від духовного універсалізму християнської Європи, в давнину кожному особливому мови (племені) відповідає своя система вірувань. Язичницькі боги носять найрізноманітніший характер, але самі вірування і міфи досить типові по своїй внутрішній структурі і способу взаємодії природи і людини.

2. Міф і магія

У міфі не тільки людина залежить від світобудови, але і світобудова залежить від людини. Містична причетність носить двосторонній характер, і якщо дві речі або два істоти містично причетні один одному, то доля кожного з них дієвим чином пов'язана з долею іншого. Якщо смисловий зв'язок не відрізняється від причинного, то можна впливати на речі, звертаючись ні до них самим, а до їх смисловим двійникам, до їх символів. У цьому і полягає суть і основна ідея магії.

Магія – це спосіб впливу на речі через використання не їх об'єктивних властивостей, а їх містичної причетності один одному. У магії містичний зв'язок виступає як знаряддя людської волі. Звідси зрозуміло, чому в міфі (а міф, нагадаємо, не оповідання, а саме життя) таке значення набуває жест, ритуал, слово. Адже і жест, і ритуал, і слово магічно пов'язані зі світом грізних божественних сил, вони можуть викликати їх гнів, а можуть і приборкати їх. Та й саме слово – це не просто слово в нашому розумінні. Слово завжди містично пов'язане з предметом або явищем, це слово – символ, слово-заклинання і необережне поводження зі словом може загрожувати світовими катастрофами. Давні люди особливо побоювалися, що не тільки речі, але і ім'я може бути магічно використано проти них. Адже ім'я містично причетне своєму власникові; знаючи справжнє ім'я бога чи чаклуна, можна знайти над ними магічну владу. Звідси переховування героями древніх сказань свого справжнього імені. Але простій людині треба побоюватися вимовити ім'я священних істот і демонів, бо саме проголошення імені може викликати їх. Тому, як зауважив хтось із учених, нам не залишилося від давньослов'янської мови справжнього (а тому і невимовного вголос) імені ведмеда – грізного тотема; залишилося лише натякають на смакові пристрасті алегоричне прізвисько «ведмідь».

Отже, магічне управління природою підміняла собою реальне, практичне оволодіння її силами. Однак цей факт не свідчить про нікчемність первісної магії, як це може здатися розуму сучасної людини. Звичайно ж, ми не маємо на увазі, що треба погодитися з основами магії і оголосити її

повноправною конкуренткою науки, як це іноді роблять сучасні прихильники окультизму. Йдеться про інше. Магія не могла впливати на об'єктивні властивості речей, але вона володіла психікою первісної людини. Магічні слова і обряди впливали на людину – не на її розум, який був ще дуже слабкий і нерозвинений, а на несвідоме. Магія не могла фізично викликати дощ або забезпечити урожай, але надавала людям згуртованість, оптимізм, «програмувала» їх на успіх у важкій і небезпечній справі.

3. Людина і громада: міф як заперечення індивідуальності і свободи

У міфі людина магічно опановував світом, але не слід думати, ніби це приносило їй свободу. Адже магічний зв'язок сама робить своїм бранцем того, хто до неї звертається. У міфі і магії людина виступає не як самоцінна істота, а як частина цілого, вписана в його непорушний порядок. Навіть в очах своїх послідовників магія не всесильна, бо вона заснована на містичних зв'язках світового цілого, космосу, в якому Доля однаково всесильна і над людьми і над богами. Але стародавня людина і не прагнув до свободи. Міф і магія висловлюють прагнення не до свободи, а до виживання, але виживання тут здійснюється за рахунок придушення будь-яких проявів свободи.

Треба розрізняти, по-перше, свободу як невід'ємну духовну потенцію людини і, по-друге, усвідомлення і усвідомлену соціальну реалізацію волі. Міф є історично першим і тому дуже обмеженим здійсненням творчого людського духу, коли цей дух ще не розвинений і не готовий впоратися з власною свободою. І навіть в більш пізню епоху, коли людина вже вийшла з первісного стану і стала опановувати сили своєї душі, вона сприймала свій самоконтроль як результат допомоги богів мудрості – проти богів гніву і люті.

У цих умовах психічне життя первісної людини могло бути впорядкована лише за допомогою магічних обрядів і ритуалів, що програмують його несвідоме і напрямних протягом душевного життя по соціально прийнятному шляху. Міфологічні ритуали згуртовували громаду і

утворювали магічний міст, оживляють в душах зв'язок між світом буденного і світом священного. Соціальні правила і заборони, освячені ім'ям богів, впроваджувалися не тільки в свідомість, але і в несвідомі глибини душі.

Кожна людина цілком ототожнювала себе з суспільством, порядок якого був не менше священний, ніж порядок природи. Міф упорядковував людське життя, але робив це за рахунок тотального підпорядкування людини колективу. Не було окремого «Я» - кожен сприймав себе як частку загального «Ми», - тільки так можна було забезпечити згуртованість примітивного колективу в умовах негарантованої виживання. Закони колективу не були записані на папері. Вони були невіддільні від самої колективної життя, що розглядається як продовження священного космічного порядку. Всередині самого міфу його істина ніколи не стає предметом для обговорення, вона просто приймається як священна даність, як виражений у церемоніях і ритуалах містичний зв'язок буття.

Будь-який крок за межі, запропоновані священним звичаєм, розглядався як порушення священної гармонії, підрив союзу людей і богів. Наприклад, в первісних колективах прийняті церемонії ініціації – посвяти в повноправні члени громади, де юнаків піддають випробуванням на сміливість і витривалість. Однак з тими, хто хоч і був хоробрий, але виявляв зайвий скептицизм або самостійність суджень, під час цих церемоній, як правило, траплялися непоправні нещастя. Міф руками вождів і старійшин позбувався тих, хто не вписувався в його структуру; стабільність суспільства досягалася за рахунок консервації сформованих в минулому порядків.

Міф – це консервативна і стійка система. І якщо він рано чи пізно починає йти в минуле, то причиною цього є зовсім не накопичення знань (бо міф сам програмує, як інтерпретувати світ і які знання накопичувати). Міф руйнується в міру того, як людина отримує можливість здійснювати свободу. Міф не може регулювати життя вільної людини, і тому реалізація свободи, з одного боку, підриває підвалини міфу, а з другого боку, стає джерелом нової

форми культури. Функції, які виконував міф, трансформуються і тепер виконуються релігією, мистецтвом і філософією.

Людина, як і раніше зберігає потребу в смисловому спорідненні зі світом і ототожнює себе з природою, але припиняє обожнювати безпосереднє життя природи, сліпу гру її стихійних сил. Так виникає перша форма релігії. Тепер сонце вже не є богом, хоча і зберігається уявлення про бога сонця як про керуючий початок природи. Боги тепер переносяться в сферу сутностей і уособлюють не тільки силу стихій, але і новий космічний порядок, в якому є місце громадянської свободи людини. Сам космос стає більш «розумним», «раціональним», символізуючи перехід від порядку первісної громади, до порядку античного поліса.

Мистецтво також виділяється з міфу, одночасно долаючи його. Коріння мистецтва лежать в міфологічних церемоніях і ритуалах, де людина переживала сенс і красу, надихалася життям як втіленням божественних сил і сама ставала таким втіленням. Однак подібні ритуали ще не були мистецтвом в повному розумінні цього слова, бо вони носили перш за все магічний характер і були спрямовані не на естетичні, а на містичні і одночасно суто практичні цілі (наприклад, з'єднатися з богами, щоб попросити у них удачі на полюванні).

Надзвичайно важливим стало подолання міфу філософією. Міф був першою формою мудрості, яка є осягнення смислу життя і людського сенсу світобудови. Потреба в мудрості залишилася у людини і після розкладання міфу як провідної форми культури, але тепер виразом мудрості стала філософія (звідси її назва, буквально перекладається як «любов до мудрості»). Якщо в міфі вся мудрість виражалася позараціональним шляхом, в символічних образах, то філософія прагне раціонально висловити і обґрунтувати мудрість, зробити мудрість предметом раціонального мислення.

Однак міф не йде безслідно з культури. По-перше, міф і його образи зберігаються в людській душі. І це зрозуміло, бо головне призначення міфу –

надавати сенс, і образи міфу виступають для людини універсальними (архетиповими, якщо використовувати термін К. Г. Юнга) формами надання і вираження сенсу. Але, звичайно ж, сучасна культура вкладає в ці форми своє, нове зміст. Однак і сучасна людина спирається на сконцентровану в архетипових образах психічну енергію, використовуючи її для побудови нових смислів, нових символічних систем. По-друге, в культурі ще дуже довго зберігаються пережитки міфу, які знаходять вияв у вигляді забобонів, традицій та ін.

Контрольні запитання

1. Що означає поняття міфу?
2. У чому полягають спільні риси міфів різних народів?
3. Як пов'язані міф і магія?
4. У чому полягає роль міфу в регулюванні життя первісної громади?

Література

1. Історія світової культури / за ред. Л.Т. Левчук, В.І. Панченко та ін. – К., 2000.
2. Кормич Л.І., Багацький В.В. Культурологія. – Х., 2003.
3. Подольська Є.А. та ін. Кредитно-модульний курс культурології. – К., 2006.
4. Культурологія. Методичні рекомендації / О.В. Рябініна, М.В. Болотських, С.А. Каріков. – Х., 2008.
5. Радугин А.А. Культурологія. – М., 2003.